

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Ιωάννης Κ. Δημάκος

Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

Περίληψη

Σκοπός της εργασίας ήταν η μελέτη του φαινομένου της νεανικής παραβατικότητας και επιθετικής συμπεριφοράς που εκδηλώνεται συνήθως στο σχολείο και ο ρόλος της οικογένειας στην εμφάνιση του φαινομένου αυτού. Πιο συγκεκριμένα, μελετήθηκε η επίδραση των ενδοοικογενειακών σχέσεων και εμπειριών του μαθητών στην εκδήλωση βίαιης και επιθετικής συμπεριφοράς εκ μέρους τους. Στη μελέτη συμμετείχαν 204 μαθητές και μαθήτριες γυμνασίων της πόλης. Στους μαθητές δόθηκε ένα ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις τύπου Likert που αφορούσε τις απόψεις τους σχετικά με σχολική βία, τις οικογενειακές και σχολικές τους εμπειρίες και άλλα συναφή θέματα. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως με την πάροδο ηλικίας τα φαινόμενα σχολικής βίας αυξάνονται. Παράλληλα, τα αγόρια ανέφεραν περισσότερες και συχνότερες περιπτώσεις βίας. Η μελέτη του ρόλου της οικογένειας ανέδειξε τρεις παράγοντες (οικογενειακές διενέξεις, οικογενειακές εμπειρίες και γενικότερη κοινωνική συμπεριφορά) που επεξηγούσαν ένα σημαντικό κομμάτι της σχολικής βίας των μαθητών. Τα αποτελέσματα αυτά υποστηρίζουν και συμφωνούν με διεθνείς μελέτες σχετικά με το ρόλο που διαδραματίζει η οικογένεια μαθητών-θυτών. Επίσης, τα αποτελέσματα δημιουργούν περαιτέρω ερωτήματα για τον τρόπο αντιμετώπισης και πρόληψης παρόμοιων συμπεριφορών. Η ενίσχυση και βελτίωση του ενδο-οικογενειακού κλίματος αλλά και η σύσφιξη των σχέσεων σχολείου και οικογένειας ίσως να βοηθούν στην αντιμετώπιση του προβλήματος της σχολικής βίας.

Abstract

The paper examined the issue of adolescent delinquency and bullying behavior, often exhibited in the school, and the role families play in the case of school violence. Specifically, the effects of students' family relations and experiences in the exhibition of violent and bullying behavior were investigated. Two hundred and four gymnasium students participated in the study. Using a questionnaire they were asked to answer several Likert type questions on their experience with bullying, their family and school experience and other related topics. Results suggested that as students grow older, bullying cases also increase. At the same time, boys reported more cases of aggressive behavior than girls. Regression analysis revealed three factors (family arguments, family experiences, social behavior) that accounted for a significant portion of the students' bullying behavior. The results agree and support international studies on the role of families in student bullying. More, these results raise further questions on how to deal and prevent future incidents of violence. Supporting and improving inner family ties and the ties between school and families may help in alleviating the problem of school violence.

Οικογενειακοί παράγοντες που επηρεάζουν τη σχολική επιθετικότητα μαθητών: Ερευνητικά δεδομένα

Το πρόβλημα της σχολικής βίας και πιο συγκεκριμένα, η παιδική κι εφηβική επιθετικότητα και παραβατικότητα που εκδηλώνεται κυρίως στο σχολείο δεν είναι καινούριο φαινόμενο. Μεγάλος αριθμός ερευνών έχουν αναδείξει το μέγεθος του προβλήματος. Από τις πρωτοπόρες έρευνες του Olweus (για μια συνοπτική παρουσίαση του έργου του, δεξ Olweus, 2002, 2001), το θέμα της σχολικής επιθετικής συμπεριφοράς (που συχνά αναφέρεται ως bullying) έχει αποτελέσει αντικείμενο ποικίλων ερευνών και μελετών και ειδικές εκδόσεις περιοδικών και βιβλίων (ενδεικτικά, Debarbieux & Blaya, 2001. Hyman & Perone, 1998. Κόκκινος, 2002). Γενικά, το φαινόμενο του bullying διακρίνεται σε περιπτώσεις σωματικής βίας, λεκτικής βίας αλλά και κοινωνικού αποκλεισμού-συναισθηματικής βίας, μια προσπάθεια δηλαδή, αποκλεισμού του μαθητή-θύματος από παρέες και συναναστροφές στο σχολικό χώρο (Αρτινοπούλου, 2003). Επίσης, είναι διεθνώς αποδεκτό πως τα αγόρια προτιμούν συμπεριφορές που καταλήγουν σε σωματική βία ενώ τα κορίτσια σε συμπεριφορές που οδηγούν σε λεκτική ή και συναισθηματική βία (Gumpel & Meadan, 2000).

Διεθνώς, το πρόβλημα της σχολικής βίας είναι αρκετά οξύ και συχνά δημιουργεί και εντυπώσεις στα ΜΜΕ (π.χ., με τα πολύνεκρα επεισόδια μαθητών στο Λύκειο Columbine στο Colorado, στην πόλη Dunblane της Σκωτίας, στην πόλη Erfurt της Γερμανίας). Μελέτες σχετικές με το θέμα της σχολικής επιθετικότητας έχουν αναδείξει ποικίλους παράγοντες που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά στην εκδήλωση φαινομένων επιθετικότητας. Για παράδειγμα, οι μαθητές-θύτες συχνά έχουν αρνητικές εμπειρίες από το σχολείο (Baker, 1998), ενώ δεν απουσιάζουν και τα προβλήματα στο σπίτι και την οικογένεια του μαθητή (Bender, Schubert, & McLaughlin, 2001. Casella, 2002). Για την ακρίβεια, όπως παρατηρεί η Casella (2002), οι μαθητές αυτοί είναι αποξενωμένοι από το οικογενειακό τους περιβάλλον και δεν έχουν κάποιο μηχανισμό στήριξης σε περίπτωση ανάγκης.

Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, οι σχετικές μελέτες είναι περιορισμένες. Πιο συγκεκριμένα, η Αρτινοπούλου (2003, Artinopoulou, 2001) έχει ασχοληθεί με τη σχολική βία και αναφέρει και ποσοστά περιπτώσεων σχολικής βίας στα ελληνικά σχολεία. Παρατηρεί πως το πρόβλημα δεν είναι ακόμα τόσο εκτεταμένο όσο σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες ή στις ΗΠΑ (Αρτινοπούλου, 2003), παρ' όλα αυτά, ένας μεγάλος αριθμός μαθητών όλων των ηλικιών αναφέρει πως έχει δεχτεί επίθεση από κάποιο συμμαθητή του. Δύο ακόμα μελέτες έχουν προσπαθήσει να αναδείξουν το μέγεθος του προβλήματος στο σχολικό πληθυσμό (Boulton και συνεργάτες, 2001. Pateraki & Houndoumadi, 2001). Η πρώτη μελέτη (Boulton et al., 2001) βασίστηκε σε ερωτηματολόγια που δόθηκαν σε μαθητές

δημοτικών σχολείων της ευρύτερης αστικής περιοχής της Αθήνας. Στη μελέτη, οκτώ στους δέκα μαθητές (79%) ανέφεραν περιπτώσεις λεκτικής βίας, περίπου επτά στους δέκα (67.6%) περιπτώσεις σωματικής βίας και μικρότερο ποσοστό (45%) περιπτώσεις κοινωνικού αποκλεισμού και συναισθηματικής βίας. Όσον αφορά τα ποσοστά των μαθητών-θυτών (bullies), και αυτά ήταν υψηλά (περίπου 75% για περιπτώσεις λεκτικής και σωματικής βίας) και μικρότερα για περιπτώσεις συναισθηματικής βίας (48%). Στη μελέτη των Pateraki και Houndoumadi (2001) που κι αυτή βασίστηκε σε δείγμα μαθητών του δημοτικού σχολείου από το λεκανοπέδιο Αττικής, επιβεβαιώθηκαν τα αποτελέσματα των Boulton et al. (2001), ωστόσο τα ποσοστά θυτών και θυμάτων ήταν μικρότερα από τα αντίστοιχα των Boulton et al. Παρ' όλα αυτά, ένας σημαντικός αριθμός μαθητών γίνεται δέκτης των επιθέσεων (με ποικίλες μορφές) των συμμαθητών του. Τέλος, σε μια πρόσφατα δημοσιευμένη μελέτη των Smith, Varnara και Papasideri (2004) συμμετείχαν μαθητές και οι γονείς τους οι οποίοι απάντησαν σε ερωτηματολόγια σχετικά με τη βία, τις μεταξύ τους σχέσεις τους, τις απόψεις τους για τη βία, αλλά και την σωματική τιμωρία. Από την έρευνα αυτή προέκυψε σημαντική σχέση μεταξύ της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών στο σχολείο και την τιμωρία τους (σωματική) από τους γονείς τους στο σπίτι.

Οι προηγούμενες ελληνικές μελέτες περιορίστηκαν στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας, ενώ μόνο η μελέτη των Smith et al. (2004) προσπάθησε να λάβει υπ' όψιν τις όποιες οικογενειακές εμπειρίες των μαθητών. Με δεδομένη τη σημασία του παράγοντα «οικογένεια» στην εκδήλωση σχολικής βίας, η μελέτη των οικογενειακών βιωμάτων των μαθητών κρίνεται απαραίτητη. Παράλληλα, απουσιάζουν από τις ελληνικές έρευνες, δεδομένα που αφορούν σε μικρότερα αστικά κέντρα (εκτός πρωτεύουσας). Στην παρούσα μελέτη (που αποτελεί απόσπασμα ενός Ευρωπαϊκού προγράμματος συνεργασίας για την αντιμετώπιση και πρόληψη της σχολικής βίας), μελετήθηκε η συμβολή των οικογενειακών εμπειριών, συμπεριφορών και σχέσεων στην επιθετική συμπεριφορά μαθητών που δεν ζούσαν σε μεγάλα αστικά κέντρα. Οι υποθέσεις της έρευνας βασίστηκαν στην παραδοχή (με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία) πως οι μαθητές με θετικές οικογενειακές εμπειρίες (και απουσία ενδο-οικογενειακών προβλημάτων) θα είχαν μικρότερα ποσοστά επιθετικής και παραβατικής συμπεριφοράς.

Μέθοδος

Δείγμα

Διακόσιοι τέσσερις (204) μαθητές και μαθήτριες γυμνασίου (102 αγόρια και 102 κορίτσια) πήραν μέρος στην έρευνα αυτή. Οι μαθητές φοιτούσαν σε διάφορα γυμνάσια της Πάτρας. Η μέση ηλικία των μαθητών ήταν 14 έτη ($sd = 1.29$ έτη) και κυμαινόταν από 12 έως 16 έτη.

Υλικά

Οι μαθητές ερωτήθηκαν για τις απόψεις τους και τις εμπειρίες τους όσον

αφορά περιπτώσεις επιθετικότητας και βίαιης συμπεριφοράς στο σχολείο με τη βοήθεια ενός πολλαπλού ερωτηματολογίου με ερωτήσεις τύπου Likert (από το 1 = Πολύ λίγο/καθόλου έως το 5 = πάρα πολύ). Το ερωτηματολόγιο ήταν χωρισμένο σε θεματικές ενότητες που αφορούσαν τα εξής στοιχεία του φαινομένου της σχολικής βίας:

- Ο μαθητής ως θύτης,
- Ο μαθητής ως θύμα,
- Ο μαθητής ως παρατηρητής βίας,
- Ο μαθητής κρίνει τον εαυτό του,
- Ο μαθητής ως μέλος εξωσχολικών ομάδων,
- Ο μαθητής συμμετέχει σε ακραίες (extreme) δραστηριότητες,
- Ο μαθητής αναφέρει διαφωνίες και καβγάδες στο οικογενειακό του περιβάλλον,
- Ο μαθητής αξιολογεί την ικανότητά του για μη βίαιη επίλυση διαφορών (non violent conflict resolution),
- Οι απόψεις του μαθητή για τη βία,
- Οι εμπειρίες του μαθητή στο σχολείο,
- Οι εμπειρίες του μαθητή στην οικογένειά του,
- Η σχολική αυτοαξιολόγηση της επίδοσης του μαθητή,
- Η εκτίμηση του μαθητή για το πόσο ενδιαφέροντα είναι τα μαθήματα,
- Η αυτοαξιολόγηση της γενικότερης κοινωνικής συμπεριφοράς του μαθητή,
- Η ενδοοικογενειακή του συμπεριφορά,
- Ο φόβος της ενδοσχολικής τιμωρίας από το σύλλογο διδασκόντων,
- Η άποψη του μαθητή για τους γονείς του ως πηγή παραίνεσης και κινήτρων,
- Η ίδια άποψη για τους δασκάλους του.

Το πλήθος των ερωτήσεων δεν ήταν το ίδιο για κάθε ενότητα του ερωτηματολογίου. Οι ερωτήσεις κυμαίνονταν από ένα ελάχιστο όριο πέντε (5) ερωτήσεων αλλά δεν ξεπερνούσαν τις 40 ερωτήσεις ανά θεματική ενότητα. Το ερωτηματολόγιο κατασκευάστηκε στα πλαίσια ενός ευρύτερου προγράμματος διακρατικής συνεργασίας Socrates Comenius για την αντιμετώπιση της σχολικής βίας στο οποίο συμμετείχε και το Παν/μιο Πατρών. Οι ερωτήσεις ήταν κοινές για όλες τις χώρες του προγράμματος, αλλά και προσαρμοσμένες στις κοινωνικές διαφοροποιήσεις κάθε χώρας.

Διαδικασία

Κατόπιν συνεννοήσεως με τις διευθύνσεις των γυμνασίων, ο ερευνητής επισκέφθηκε τις τάξεις των μαθητών και ενημέρωσε τους μαθητές για το σκοπό του ερωτηματολογίου. Οι μαθητές συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο κατά τη διάρκεια μίας διδακτικής ώρας αφού προηγουμένως είχαν ενημερωθεί πως η συμμετοχή τους ήταν προαιρετική, ανώνυμη και οι απαντήσεις τους δεν θα επηρέαζαν τη βαθμολογία τους.

Στατιστική Ανάλυση

Οι απαντήσεις από κάθε μία θεματική ενότητα αθροίστηκαν και σχηματίστη-

καν συνολικές βαθμολογίες (σκορ) ανά ενότητα που χρησιμοποιήθηκαν και στη στατιστική ανάλυση. Για τις ανάγκες της παρούσας αναφοράς, χρησιμοποιήθηκαν μόνο οι μεταβλητές που αφορούσαν στην οικογενειακή κατάσταση (σχέσεις, επαφές, εμπειρίες) των μαθητών, δηλαδή, «ενδο-οικογενειακές διενέξεις», «οικογενειακές εμπειρίες», «οικογενειακή συμπεριφορά», «γενικότερη κοινωνική συμπεριφορά», «γονείς-κίνητρα για το σχολείο» και «εκτίμηση για τη συμπεριφορά των γονέων» όπως προέκυψαν από αντίστοιχες ενότητες του ερωτηματολογίου. Αν και τα ονόματα των μεταβλητών είναι παραπλήσια, ωστόσο αναφέρονται σε διαφορετικές θεματικές ενότητες του ερωτηματολογίου. Τα δεδομένα αναλύθηκαν με τη βοήθεια του συστήματος στατιστικής ανάλυσης R (2004).

Αποτελέσματα

Ο πίνακας 1 παρουσιάζει μέσους όρους και τυπικές αποκλίσεις ανά φύλο και ηλικία των απαντήσεων των μαθητών όσον αφορά τη δική τους επιθετική-βίαιη συμπεριφορά.

Πίνακας 1

Μέσοι Όροι και Τυπικές Αποκλίσεις Επιθετικής Συμπεριφοράς
ανά Φύλο και Ηλικία

Ηλικία	Φύλο	
	Αγόρια	Κορίτσια
12	53,7 (12,9)	49,8 (7,1)
13	58,7 (9,8)	57,9 (18,7)
14	79,6 (23,6)	55,9 (13,4)
15	76,7 (27,9)	64,7 (16,5)
16	91,7 (28,6)	61,8 (9,5)

Ανάλυση της διακύμανσης διπλής κατεύθυνσης (Φύλο X Ηλικία) έδειξε στατιστικώς σημαντικές επιδράσεις και των δύο παραγόντων (για το Φύλο: $F_{1,194} = 24.977, p < .000001, \eta^2 = .114$, και για την Ηλικία: $F_{4,194} = 8.889, p < .000001, \eta^2 = .155$). Τα αποτελέσματα αυτά συνοδεύονταν από στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση ($F_{4,194} = 4.034, p < .004, \eta^2 = .077$). Τα αγόρια ανέφεραν περισσότερες περιπτώσεις επιθετικής συμπεριφοράς από ότι τα κορίτσια, οι μεγαλύτεροι σε ηλικία μαθητές υπερτερούν των μικρότερων συμμαθητών τους, αν και σε κάποιες ηλικιακές ομάδες οι διαφορές δεν ήταν τόσο συστηματικές. Τα αποτελέσματα αυτά μεταξύ των ομάδων παρουσιάζονται στο γράφημα 1. Αν και στατιστικώς σημαντικά, το μέγεθος της επίδρασης των παραγόντων αυτών (όπως προκύπτει από το η^2) είναι αρκετά περιορισμένο. Κατά συνέπεια, οι παράγοντες φύλο και ηλικία δεν συνυπολογίστηκαν στις επόμενες στατιστικές αναλύσεις.

Ο πίνακας 2 περιέχει δείκτες συνάφειας Pearson μεταξύ των ανεξαρτήτων μεταβλητών και της εξαρτημένης μεταβλητής της παρούσας μελέτης. Από την ανάλυση του πίνακα προκύπτουν στατιστικοί δείκτες συνάφειας με-

ταξύ και των έξι «οικογενειακών» μεταβλητών και της επιθετικότητας του μαθητή. Όμως, αν και στατιστικά σημαντικοί, οι δείκτες συνάφειας κυμάνθηκαν από -.141 έως .551, δηλ., το μέγεθος επίδρασης ήταν από μικρό έως μεσαίο. Όσο αυξάνουν οι ενδο-οικογενειακές διενέξεις, τόσο αυξάνεται και η επιθετική συμπεριφορά των μαθητών. Παράλληλα, οι αρνητικές οικογενειακές εμπειρίες επηρεάζουν τη συμπεριφορά αυτή. Σημαντικοί δείκτες συνάφειας προέκυψαν και για όλα τα ζεύγη ανεξάρτητων μεταβλητών, με εξαίρεση τη δυάδα «οικογενειακές διενέξεις»-«γονείς ως πηγή κινήτρων» για την οποία ο δείκτης συνάφειας ήταν μηδενικός.

Πίνακας 2

Μέσοι Όροι, Τυπικές Αποκλείσεις και Δείκτες Συνάφειας μεταξύ των «Οικογενειακών» Παραγόντων και της Επιθετικής Συμπεριφοράς των Μαθητών

	M.O.	T.A.	2	3	4	5	6	7
1 Επιθετικότητα	66.10	22.44	.551 ^a	-.403 ^a	-.438 ^a	-.283 ^a	-.141 ^b	-.170 ^b
2 Οικογενειακές διενέξεις	13.89	5.68		-.214 ^a	-.228 ^a	-.148 ^b	.001	-.153 ^b
3 Οικογενειακές εμπειρίες	22.07	5.94			.632 ^a	.598 ^a	.371 ^a	.403 ^a
4 Κοινωνική συμπεριφορά	35.52	7.55				.620 ^a	.481 ^a	.534 ^a
5 Οικογενειακή συμπεριφορά	68.30	14.73					.426 ^a	.383 ^a
6 Γονείς ως κίνητρα	41.30	14.24						.482 ^a
7 Εκτίμηση γονικής Συμπεριφοράς	26.63	8.18						

a. $p < .001$

b. $p < .05$

Στη συνέχεια, με τη βοήθεια πολλαπλής παλινδρόμησης εξετάστηκε η επίδραση διαφόρων παραγόντων, που σχετίζονται με την οικογένεια, στην επιθετική συμπεριφορά των μαθητών. Από την ανάλυση προέκυψαν πως μόνο οι τρεις από τους έξι παράγοντες είχαν στατιστική σημαντική συνεισφορά στη διακύμανση της εξαρτημένης μεταβλητής ($F_{6,197} = 25.116, p < .000001, R^2 = .433, R^2 \text{ προσαρμοσμένο} = .416$). Περαιτέρω αναλύσεις έδειξαν πως οι παράγοντες: «ενδο-οικογενειακές διενέξεις», «γενικότερη κοινωνική συμπεριφορά» και «οικογενειακές εμπειρίες» επεξηγούσαν συνολικά ποσοστό 42.2% της διακύμανσης της εξαρτημένης μεταβλητής ($R^2 = .422, R^2 \text{ προσαρμοσμένο} = .413, F_{3,200} = 48.588, p < .000001$). Τα αποτελέσματα της παλινδρόμησης παρουσιάζονται στον πίνακα 3 που ακολουθεί.

Πίνακας 3

Παλινδρομική Ανάλυση Επιθετικής Συμπεριφοράς

Μεταβλητή	B	t	R ² μεταβολή	p
Οικογενειακές διενέξεις	1.84	8.349	.304	.000
Κοινωνική συμπεριφορά	-.70	- 3.36	.103	.000
Οικογενειακές εμπειρίες	-.58	- 2.22	.014	.028

Ο παράγοντας «ενδο-οικογενειακές διενέξεις» επεξηγούσε το 30% περίπου της συνολικής διακύμανσης της εξαρτημένης μεταβλητής υποστηρίζοντας έτσι το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει το σταθερό οικογενειακό περιβάλλον στην επιθετική συμπεριφορά των μαθητών. Ο δεύτερος σημαντικότερος παράγοντας ήταν η γενικότερη κοινωνική συμπεριφορά του μαθητή ($R^2 = .104$). Τέλος, μικρότερο ποσοστό στην επεξήγηση της διακύμανσης είχε ο παράγοντας «οικογενειακή συμπεριφορά» ($R^2 = .014$).

Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης αναδεικνύουν αφ' ενός το πρόβλημα της επιθετικής συμπεριφοράς των μαθητών στο σχολείο, αφ' ετέρου τη σημαντική επίδραση του παράγοντα «οικογένεια» στην επιθετική συμπεριφορά του μαθητή. Τα αγόρια αναφέρουν περισσότερες περιπτώσεις επιθετικής συμπεριφοράς απ' ό,τι τα κορίτσια, σε γενικές γραμμές. Ηλικιακά, όσο οι μαθητές μεγαλώνουν, τόσο πιο επιθετικοί γίνονται. Ιδίως, μετά την ηλικία των 13 ετών (περίπου), η διαφορά στις αναφερόμενες περιπτώσεις επιθετικής συμπεριφοράς είναι συστηματικά περισσότερες στα αγόρια απ' ό,τι στα κορίτσια, ενώ στις μικρές ηλικίες δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφορές.

Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν με άλλες διεθνείς και ελληνικές μελέτες που έχουν ασχοληθεί με το φαινόμενο της επιθετικής συμπεριφοράς και της βίας στα σχολεία στις οποίες έχουν καταγραφεί παρόμοιες διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών (Αρτινοπούλου, 2003. Boulton et al., 2001. Gumpel & Meadan, 2000. Pateraki & Houndoumadi, 2001). Μάλιστα, όσον αφορά τις ελληνικές μελέτες αξίζει να σημειωθεί πως βασίστηκαν σε δείγματα μαθητών του δημοτικού σχολείου από το ευρύτερο πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας. Η παρούσα μελέτη χρησιμοποίησε δείγμα μαθητών και μαθητριών γυμνασίου επαρχιακής πόλης, γεγονός που φανερώνει πως το πρόβλημα της σχολικής βίας δεν περιορίζεται στα μεγάλα αστικά κέντρα ή στις πολυπληθείς σχολικές μονάδες της πρωτεύουσας. Παράλληλα, οι έφηβοι μαθητές και μαθήτριες της παρούσας μελέτης αποτελούσαν ένα διαφορετικό δείγμα από τα αντίστοιχα δείγματα των μαθητών του δημοτικού, που ωστόσο ενισχύει και επιβεβαιώνει τα ήδη υπάρχοντα αποτελέσματα άλλων ερευνών.

Σκοπός της μελέτης αυτής ήταν να αναλύσει την επίδραση της οικογένειας στην επιθετική συμπεριφορά των μαθητών. Διεθνείς μελέτες αλλά και έρευνες μετά από διάφορα τραγικά συμβάντα σε σχολεία του εξωτερικού έχουν επισημάνει τη σημασία της οικογένειας ως μηχανισμού υποστήριξης των μαθητών, ιδίως εκείνων με συμπεριφορές βίαιες, επιθετικές στο χώρο εντός και εκτός σχολείου. Από τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής προκύπτουν σημαντικά στοιχεία για το γεγονός πως ό,τι συμβαίνει (ή δεν συμβαίνει) στο σπίτι και το οικογενειακό περιβάλλον των μαθητών πιθανόν να συνδέεται με την εκδήλωση επιθετικής, παραβατικής συμπεριφοράς στο χώρο του σχολείου. Οι ενδο-οικογενειακές έριδες, οι φιλονικίες, οι (συχνοί;) καβγάδες μεταξύ των μελών μιας οικογένειας και

όχι μόνο των γονέων μπορεί να οδηγούν κάποιους μαθητές στη βία και την επιθετικότητα. Μάλιστα, όπως έχει ήδη επισημανθεί, όσο λιγότερη είναι η στήριξη από το οικογενειακό περιβάλλον, τόσο μεγαλύτερο μπορεί να είναι το επίπεδο θυμού (anger) του μαθητή (Fryxell, 2000). Κατά συνέπεια, με την έλλειψη οικογενειακής μέριμνας, ο θυμωμένος μαθητής μπορεί ευκολότερα να καταφύγει σε βίαιες και παραβατικές συμπεριφορές στο σχολείο. Περίπου το ένα τρίτο της συνολικής διακύμανσης της επιθετικής συμπεριφοράς του μαθητή οφείλεται στον παράγοντα αυτό. Δεύτερος σημαντικότερος παράγοντας προέκυψε η γενικότερη κοινωνική συμπεριφορά του μαθητή (δηλαδή, κατά πόσο ο μαθητής «ακούει» και «καταλαβαίνει» τους άλλους στις παρέες και τις σχέσεις του, υποστηρίζει το δίκαιο, συμμετέχει σε ομάδες κ.λπ.), η οποία συνεισφέρει ένα επιπλέον σημαντικό ποσοστό στην συνολική διακύμανση της επιθετικής συμπεριφοράς. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως πολλές από τις «συμπεριφορές» που αφορούν στην «ευρύτερη κοινωνική συμπεριφορά» πηγάζουν από το σπίτι και το οικογενειακό περιβάλλον του μαθητή. Με άλλα λόγια, τόσο οι γονείς ως άτομα αλλά και η οικογένεια ως σύνολο θα επηρεάσουν τη μελλοντική συμπεριφορά του μαθητή. Η στενή σχέση μεταξύ οικογενειακής και ευρύτερης κοινωνικής συμπεριφοράς φαίνεται εξάλλου και από τους στατιστικά σημαντικούς δείκτες συνάφειας της παρούσας μελέτης. Όσο θετικότερες είναι οι οικογενειακές είναι οι οικογενειακές εμπειρίες τόσο λιγότερες είναι οι περιπτώσεις ενδο-οικογενειακών διενέξεων και συγκρούσεων αλλά και εξίσου θετικές είναι και η συνολική κοινωνική συμπεριφορά του μαθητή.

Μπορεί η επιθετική συμπεριφορά να πηγάζει ή να επηρεάζεται από το σπίτι και το οικογενειακό περιβάλλον, όμως εκδηλώνεται στο σχολείο κατά κύριο λόγο. Άρα, είναι επιτακτική η ανάγκη συνεργασίας σχολικών αρχών και οικογενειών, εκπαιδευτικών και γονέων για την αντιμετώπιση και την πρόληψη προβλημάτων επιθετικής και παραβατικής συμπεριφοράς των μαθητών. Προς αυτή την κατεύθυνση, οι Dowling και Osborne (2001) αναφέρονται διεξοδικά στην ανάγκη συνεργασίας των δυο αυτών συστημάτων (οικογενείας και σχολείου) που επηρεάζουν τη μαθησιακή και γενικότερα τη σχολική συμπεριφορά του μαθητή. Για την ελληνική πραγματικότητα, οι Ψάλη και Γαβριηλίδου (1995) σε αναφορές του έχουν τονίσει την έλλειψη πραγματικής και πρακτικής συνεργασίας γονέων και εκπαιδευτικών, που συνήθως περιορίζεται μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις. Τόσο οι γονείς όσο και οι εκπαιδευτικοί με τη συμπεριφορά τους και τη στάση τους έναντι στους μαθητές (ανεξαρτήτως ηλικίας) μπορούν να δώσουν παραδείγματα αποδεκτής συμπεριφοράς και να προσφέρουν εναλλακτικές διεξόδους και προτάσεις στους μαθητές.

Ολοκληρώνοντας, τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης περιορίζονται από το γεγονός πως η έρευνα διεξήχθη σε μία επαρχιακή πόλη (που μπορεί να μην είναι αντιπροσωπευτική άλλων επαρχιακών ή μικρότερων αστικών περιοχών). Όμως, χρησιμοποιώντας δείγμα μαθητών γυμνασίου (ηλικίας από 12 έως 16 ετών) υποστηρίζει την ύπαρξη του προβλήματος της σχολικής βίας στο ελληνικό γυμνάσιο. Αναδεικνύει επίσης την ανάγκη για βελτίωση των σχέσεων των μελών μιας οικογένειας, η οποία μπορεί να είναι καταλυτική στη γενικότερη συμπε-

επιφορά ενός μαθητή. Εκτός αυτού, η συνεχή επικοινωνία και επαφή σχολείου και οικογενείας κρίνεται απαραίτητη ούτως ώστε να είναι εφικτή η δημιουργία ενός δικτύου προστασίας και στήριξης των μαθητών, ιδίως εκείνων που είναι πιο επιρρεπείς (at risk) σε μη αποδεκτές και βίαιες μορφές συμπεριφοράς.

Βιβλιογραφία

- Αρτινοπούλου, Β. (2003). Βία στο σχολείο: Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Artinopoulou, V. (2001). *School violence in Greece: Research overview and coping strategies*. In E. Debarbieux & C. Blaya (Eds.), *Violence in schools: Ten approaches in Europe* (pp. 111-126). Issy - les - Moulineaux, France: ESF.
- Baker, J.A. (1998). Are we missing the forest for the trees? Considering the social context of school violence. *Journal of School Psychology*, 36, 9-44.
- Bender, W.N., Shubert, T.H., & McLaughlin, P.J. (2001). Invisible kids: Preventing school violence by identifying kids in trouble. *Intervention in School and Clinic*, 37, 105-111.
- Boulton, M.J., Καρέλλου, Ι., Λανίτη, Ι., Μανούσου, Β., & Λεμονή, Ο. (2001). Επιθετικότητα και θυματοποίηση ανάμεσα στους μαθητές των ελληνικών δημοτικών σχολείων. *Ψυχολογία*, 8, 12-29.
- Casella, R. (2002). Where policy meets the pavement: stages of public involvement in the prevention of school violence. *Qualitative Studies in Education*, 15, 349-372.
- Δημάκος, Ι.Κ., & Κωνσταντινίδης, Κ. (2004). *Πρόληψη της βίας με τη βελτίωση των σχέσεων γονέων, εκπαιδευτικών και μαθητών*. Ερευνητική εργασία που κρίθηκε και θα ανακοινωθεί στο 2^ο Συνέδριο... Αθήνα, 24-27 Νοεμβρίου 2004.
- Δημάκος, Ι.Κ. (2002). Ο ρόλος της οικογένειας στην πρόληψη της επιθετικής συμπεριφοράς μαθητών. Στο Κ.Μ. Κόκκινος (Επιμ.), *Επιθετικότητα* (σελ. 56-66). Λευκωσία: Σύνδεσμος Ψυχολόγων Κύπρου.
- Dowling, J., & Osborne, E. (Επιμ.) (2001). *Η οικογένεια και το σχολείο: Μια συστηματική προσέγγιση από κοινού σε παιδιά με προβλήματα* (Μετ. Ι. Μπίμπου-Νάκου). Αθήνα: Gutenberg.
- Gumpel, T.P., & Meadan, H. (2000). Children's perceptions of school - based violence. *British Journal of Educational Psychology*, 70, 391-404.
- Hyman, I.A., & Perone, D.C. (1998). Introduction to the special theme section on school violence: The ecology of school violence. *Journal of School Psychology*, 36, 3-5.
- Κόκκινος, Κ.Μ. (Επιμ.) (2002). *Επιθετικότητα*. Λευκωσία: Σύνδεσμος Ψυχολόγων Κύπρου.
- Olweus, D. (2002). Bullying at school: Basic facts, an effective intervention program and a new national initiative in Norway. Στο Κ.Μ. Κόκκινος (Επιμ.), *Επιθετικότητα* (σελ. 23-41). Λευκωσία: Σύνδεσμος Ψυχολόγων Κύπρου.
- Olweus, D. (2001). Peer harassment: A critical analysis and some important issues. In J. Junonen & S. Graham (Eds.), *Peer harassment in school* (pp. 3-20). New York, Guilford.

- Pateraki, L., & Houndoumadi, A. (2001). Bullying among primary school children in Athens, Greece. *Educational Psychology*, 21, 167-175.
- R Development Core Team. (2004). R: *A language and environment for statistical computing*. Vienna: R Foundation for Statistical Computing, <http://www.R-project.org>.
- Smith, P.K., Nika, V., & Papasideri, M. (2004). Bullying and violence in schools: An international perspective and findings in Greece. *Ψυχολογία*, 11, 184-203.
- Ψάλτη, Α., & Γαβριηλίδου, Μ. (1995). Συνεργασία γονιών-σχολείου: Πραγματικότητα ή ουτοπία στην Ελλάδα. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 85, 71-75.

Σημείωση του συγγραφέα

Ιωάννης Κ. Δημάκος, Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πάτρα, 26500. Email: dimakos@upatras.gr. Η έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα Σωκράτης Comenius 2.1, No 94399 - CP 1 2001 DE Comenius C21.

Γράφημα 1

